

ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ СТУДІЇ

Тетяна ЦИМБАЛ

ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕМКІВСЬКОГО ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ

Наслідком історичних змін після Другої світової війни етнографічна територія розселення лемків залишалася поділеною між трьома державами. Галицька частина Лемківщини відійшла до Польщі. Це гірська смуга південно-східної Польщі від рік Солинки і Сяну на сході до Попраду з Дунайцем на заході. Південна частина Лемківщини відійшла до Словаччини. Це гірська смуга від кордону з Україною до ріки Попраду. Частина південної Лемківщини входить до складу Закарпатської області. Це “трикутник” від с.Ужок (на півночі) і м.Ужгород (на півдні) до ріки Боржави на сході [8, 3].

З погляду географічного положення і своєрідного історичного розвитку як Пряшівщина, так і Галицька Лемківщина вже у зв'язку з їхнім оточенням з фольклорного й етнографічного боків для дослідника належать до найцікавіших областей. Тому територіальні межі нашого дослідження охоплюють лемківський етнокультурний масив в багатонаціональному контактному стикуванні населення Карпат. З цього погляду особливо важливими для аналізу є Східна Словаччина (і словаки, і українці), Закарпаття, гірська частина південної Польщі і Галицька Лемківщина.

Фольклор Лемківщини, безперечно, є складовою частиною українського фольклору, але оскільки його розвиток проходив тривалий час ізольовано від загально-українського розвитку, він має деякі специфічні відмінності, які впливають з відмінних історичних, соціальних і політичних умов.

Багато загальноукраїнських елементів, яких немає у західних слов'ян, знаходимо у весільній обрядовості лемків. Взагалі, весілля – це обряд сімейно-побутового циклу, який найповнішою мірою заховав у собі найстародавніші елементи української народної творчості.

У кожній місцевості лемківського краю весілля мало свої особливості, які в деталях значно відрізняються. В цілому весільну обрядовість Лемківщини, як і всіх слов'янських народів, можна поділити на три частини: 1) довесільні обряди, 2) весілля, 3) післявесільні обряди.

В нашій роботі ми розглянемо найцікавіші етапи лемківського весілля у контактному суміжні зі словацько-польським оточенням регіону, а саме : обряд зустрічі молодих після шлюбу в домі молодого і молодого, післяшлюбна гостина, обряд переходу молодої в сім'ю чоловіка, обряд одягання жіночого чепця, обряд вмивання молодої, перезва та ін.

Різноманітні ритуали, пов'язані із зустріччю молодих після шлюбу, як в домі молодої, так і в домі молодого. В західних і східних слов'ян батьки зустрічали молодих, як правило, хлібом і сіллю. У поляків і словаків ритуальними діями супроводжувалась і зустріч молодих після шлюбу в домі нареченої (стукіт у ворота і пісні перед замкнутими дверима, ритуальний діалог, викуп, вручення хліба і солі та ін.) [13, с.12]. Цікаво, що подібні обряди існували в лемків, що проживають на територіях Східної Словаччини та Польщі. В селі Гаврянець Свидницької області староста повинен був відгадати загадки, щоб весільний поїзд впустили до хати. Замикали двері перед молодятами і в селі Старина Гуменської області. Подекуди на Галицькій Лемківщині наречену з дружкою пропускали в дім, а перед молодим та його гостями зачиняли двері. Свашки співали :

Пустте же нас, пустте,
Або нам отворте
Тоти воротенька,
Што за ними Марисенька [3, с.384].

У лемків Закарпаття, як і на більшості територій України, молодят після шлюбу на порозі хати хлібом і сіллю зустрічала мати молодої, одягнена у вивернутий кожух [1, с.130]. Таку неординарність серед лемків можна пояснити, очевидно, проживанням в різних країнах, близьким сусідством із західними слов'янами.

Далі починалася гостина. Якщо всі попередні обряди виконувались навколо молодих, то головними героями весільної забави був рід. Гостина була тим великим обрядом, метою якого було об'єднати ці два роди, укласти між ними родинні стосунки. Окрім цього, гостина мала і магичні функції. Імітація багатства служила магичним засобом примноження достатку. При тому деякі традиційні страви мали обрядовий або магичний характер.

Страви на весільній гостині були усталені традицією, місцевими звичаями, але велику роль тут відігравали можливості родичів молодого і молодої. Молоді під час цілого весілля мали їсти зі спільної тарілки, однією ложкою. Подібних звичаїв дотримувались і поляки. Молода пара їла на своєму весіллі всі страви з однієї тарілки, щоб ціле життя їсти спільний хліб. Їли однією ложкою, пили з однієї склянки, щоб все життя прожити в єдності [12, с.170]. Споживання обрядових страв молодими, безумовно, відноситься до об'єднуючих обрядів і має символічний зміст. Це були звичаї імітативної магії. З однієї склянки пили молоді вже на заручинах на знак підтвердження того, що вони належать один одному. Цей звичай мав форму звичаєвого права.

Основною обрядовою стравою у лемків Східної Словаччини (Свидницький район), а також багатьох інших регіонів, був "гіркий сир" [7, №6, с.23]. Попри традиційні святкові страви, що подавали гостям на весіллі, молодій парі готували спеціальну обрядову страву – кашу. Ця традиція своїм корінням сягала глибокої давнини і була поширена в багатьох слов'янських народів. У лемків поширена каша з рису, яку готували на молоці. При подаванні цієї страви свашки співали жартівливу пісню :

Гнэска риж, завтра риж,
Такий чловек та як книш.
Гнэска крупи, завтра крупи,
Такий чловек, та як глупи [2, с.34].

Своєрідною весільною стравою на Галицькій Лемківщині є *сос* – "це варена мука на розсолі³, і порізане в ній м'ясо"[2, с.33]. Не обходилося жодне лемківське весілля і без капусти. Подаючи цю страву на стіл, гості дражнили кухарок :

А кухарочка пишна, капустіця квасна,
Фуру дров спалила, капусти не зварила [2, с.35].

Мабуть при жодній страві на лемківському весіллі не співали так багато жартівливих пісень, як при капусті. Тут маємо ту закономірність, що при трапезних піснях на весіллі, на хрестинах та інших родинних обрядах співають, як правило, жартівливі,

З ІСТОРІЇ СПРИЙНЯТТЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ...

гумористичні пісні. Бо саме така атмосфера найсприятливіша для сприймання їжі. Тому навіть, якщо капуста була якнайкращої якості, а кухарка найвищої кваліфікації, то б передраження все одно мали б місце задля створення комічного, гумористичного ефекту.

Під кінець обіду молода обходила столи, цілує кожного гостя зі своєї рідні, і одержувала від нього у фартух невеличку кількість грошей. В окремих місцевостях Галицької Лемківщини існував звичай після гостини в домі молодої відправлятися до корчми на танці [6, №50, с.10]. Цікаво, що гостина після шлюбу в корчмі поширена і серед поляків. На польському весіллі гості забавлялися у корчмі до тих пір, поки не приходив батько нареченої і запрошував всіх гостей до себе [14, с.119].

Надзвичайною емоційністю, ліричністю відзначалися прощання молодої з рідною домівкою і провадження її в дім чоловіка. Цей обряд супроводжувався багатьма жалібними, журливими піснями :

Будеш ти, мамічко, гóренько плакала,
Як ти буде една лижка зоставала.
Зóстане ті лижка і в полю робота,
Зáплачеш, мамічко, як бідна сирóта [2, с.36].

Не менш урочисто, як перед шлюбом, батьки благословляли молоду перед від'їздом у дім чоловіка. Демонстративно-символічні обряди прощання нареченої з рідним домом у лемків мали виразний напутньо-виховний характер.

Окрему смислову групу дій становить обряд зустрічі невістки в домі чоловіка, який був пов'язаний з оберіганням житла, із входженням "чужої" і приєднанням її до нового сімейного вогнища. Засоби вираження цих двох смислових значень мали локальну специфіку в лемківському етнографічному регіоні. У Горлицькому районі на Галицькій Лемківщині, зустрівши невістку у вивернутому кожусі, свекруха накривала її ним і так вела до хати, бо "шерсть відстрашує від невістки біду"[6, №12, с.11].

У весільному ритуалі слов'янських народів в неоднаковій мірі і різних формах збереглися обряди і обрядові дії, пов'язані зі старовинним культом домашніх, родових покровителів, духів предків [12, с.231]. За народним уявленням, родові предки неприхильно ставились, коли до роду приймали "чужака", так як і коли хтось покидав свій рід. Саме тому відхід дівчини зі свого роду і перехід до роду чоловіка супроводжувався урочистими обрядами, які мали задобрити і схилити на свій бік домашніх предків. Згідно з давніми слов'янськими віруваннями, кожен дім мав охоронні місця, куди не могли проникнути злі демонські сили. Звідси і походять обряди вшанування домашнього вогнища (печі), порогу і стола. Словацький дослідник І.Коморовський відносить їх до групи обрядів переходу [12, с.237].

В українських поселеннях Пряшівщини молода з хлібом на голові входила в хату, випускаючи на порозі яйце із запаски, "жеби легко дітей родила" [10, с.325]. Подібний звичай зустрічається і у словаків цієї території [13, с.278]. В супроводі матері невістка підходила до стола, тричі обходила його, цілує всі кути. Стіл, як правило, стояв на культовому місці (в куті), звідси і випливало сакральне значення стола і хліба, що на ньому лежав. Стіл був у широкому значенні слова домашнім вівтарем. Вшанування стола як культового місця було поширене на Східній Словаччині в українських і в змішаних словацько-українських етнічних територіях. Цікаво, що в інших регіонах Словаччини цей обряд не мав такого поширення. Привітавшись зі столом, молода йшла до печі, торкаючись її стін руками, спиною і грудьми. Заглянути у середину печі свекруха не дозволяла, оскільки це могло б спричинити її смерть [10, с.325].

Окремо відзначимо обряди і звичаї, які виконувались на порозі дому. Тут, як правило, свекруха зустрічала невістку, тут вгощали молодих медом, обсипали зерном, перед виходом з хати дружби схрещували над порогом *topírці* і т.д. У всіх випадках поріг потрібно розглядати як культове місце. В окремих моментах лемківського весілля

наречені повинні були разом переступати поріг. Такий звичай синхронного переступання вважався знаком започаткування спільного життя.

Церемонія зближення нареченої з родиною чоловіка, забезпечення прихильності з боку свекрів полягала у звичаї обдаровувати рідних молодого по приході в хату. Подарунки свекрам були традиційними (хліб, сорочка, хустка, *балець* та ін.) з певними локальними відмінностями. У лемків мати молодого для обдаровування рідні чоловіка клала дочці в скриню *балець* – великий білий хліб. Молода в хаті молодого тричі обкручувалась з *балець* в руках, різала його на куски і дарувала своїй новій родині [6, №51, с.10]. В українців Свидницького району (Східна Словаччина) *балець* випікали напівсирим, “жéби молодіця тлúсти діти мала; а як буде мала мали, та жéби не били сýхи”. Крім цього обрядового хліба, молодиця брала з собою ще один – *привикáнець*, яким обдаровувала родину молодого аж на третій день свого перебування [7, №6, с.23].

Після невеличкої гостини у лемків Східної Словаччини староста, запаливши три свічки, разом зі старшим дружбою і свашками відводив молодих спати у комору (західна Пряшівщина) або на горище (східна Пряшівщина) [10, с.327]. Обряд *покладин* вважався одним з основних обрядів весілля, при якому відбувалось фізичне і правове скріплення одруження, тому виконувався він обов’язково за участю свідків. Слід зазначити, що звичай комори і демонстрація цнотливості нареченої для даного регіону є малохарактерним (часто відсутнім) явищем.

Наступним важливим моментом весілля було одягання жіночого чепця молодій. У більшості місцевостях Лемківщини вінок (*на́рта* в лемків Пряшівщини) молодій здійснювала дружба, часто своїм весільним знаком – *тоні́рцем* чи *шаблею*, що характерно для словаків, і, поторгувавшись, іноді продавав молодому. Молода, як правило, в цей час сиділа у молодого на колінах (схід Галицької Лемківщини, Польща) чи на відрі з водою, вкритим подушкою (захід Галицької Лемківщини, українці Східної Словаччини). За народними уявленнями, вода символізувала здоров’я, а подушка – м’якість, “щоб невістка була така м’яка свекрусі, як подушка” [11, с.153]. Під час виконання цього обряду галицькі лемки співали багато пісень, пов’язаних з вінком і його втратою.

Вінец, мій вінец, юж мі ся премінив,
Юж ся мі не буде на глові зелéнив.
Стра́тила-м вінóчок і парті́чку свою,
Жем зробила свому миленькому волю [9, №8 с.10].

В описах лемківського весілля на Пряшівщині на позначення вінка молодого подекуди виступає *на́рта*. Це підтверджується багатьма обрядовими піснями:

Па́рта м’оя, па́рта,
Па́рта пер’ова,
Вч’ера б’ила м’оя,
Гне́ска дружб’ова. [5, с106].

Свашки розчісували косу нареченої і робили їй зачіску заміжньої жінки – *ко́нтю*¹ (*хі́млю, хом’евку*), використовуючи для цього *і́глиці* (дерев’яні шпильки) із солодкої яблуні, щоб життя було солодким [10, с328]. Голову покривали хусткою або чепцем. Цей звичай символізував перетворення дівчини в молодицю, і вона вже ніколи не могла заплітати коси.

Наступним обрядовим елементом весільної забави у лемків був *танець молодой*. Музиканти грали, а всі весільні гості, починаючи від дружби, були зобов’язані перетанцювати з молодого та заплатити їй за танець. Останнім платив за танець молодий, підтверджуючи цим своє безперечне право на молоду. Зібрана плата вважалась додатком до її приданого. Звичай платного танцю з молодицею поширений і серед словаків [13, с.280]. Цей обряд знаменував перехід нареченої до громади заміжніх жінок, був проявом відлучення її від молоді і приєднанням до гурту молодичь [12, с.226].

З ІСТОРІЇ СПРИЙНЯТТЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ...

З виконанням весільних ритуалів у слов'янських народів з'єднувався акт ритуального очищення : своєрідне посвячення і благословення молодих водою. Часто цей обряд поєднувався з приносом води вранці після шлюбної ночі, що було першим завданням невістки. Однак інколи він відбувався вже після очіпин. Ця обрядовість до початку ХХ ст. збереглась на території всієї України у більш чи менш вираженій формі, а в Карпатах набула особливого розповсюдження [1, с.136]. Досліджуючи весільну звичаєвість лемківського краю, майже у кожному селі можна зустрітися з різновидами цього обряду. Молоді у супроводі музикантів і весільних гостей йшли до річки чи потоку.

Ідэме, ідэме, на ту Латоріцю,
На ту Латоріцю мити молодицю [5, с.109].

В деяких місцевостях дружба зачіпав весільні вінки на *топірець (чекан)* і занурював їх у воду, якою потім вмивалися молоді в присутності сватів і свашок. Після того, повернувшись додому з повним відром води, молода кропила нею хату і всі присадибні будівлі, щоб стосунки між нею і новим господарством завжди були чисті. Воду, що залишилась, молода виливала на присутніх гостей [4, с.100].

Після обрядового вмивання молодої мати молодого відправляла в хату батьків невістки посла з повідомленням про успішне завершення цього обряду і запрошенням до себе в гості. Ця звичаєвість традиційно в Україні називалась *перезвою*. В окремих регіонах, зокрема у лемків, з матір'ю вели придане, тому всіх, хто їхав до молодого, називали *приданами*. Подекуди в українців Східної Словаччини гостину в домі молодого для родичів молодої називали *пропої*. В молодого приданів чекала несподіванка : замкнені двері, мовчання у відповідь на стукіт, тільки з хати долинала насмішлива пісня :

Прішли нам ту приданяне,
Штó ми їм ту їсти даме?
Намісіме болóта,
Най ся најре голóта !

На що приданяни відповідали :

Ми болота не їдаме,
Бо ми вдосталь хліба ма́ме.
Ми привели си ба́рана,
Будем їсти аж до ра́на [11, с.155].

Традиційно на всій території України зустрічати гостей виходила *фальшива наречена* – часто переодягнений дружба чи старша жінка. Після довгих вмовлянь показати справжню молодицю на зустріч виходили молоді й господарі з хлібом і сіллю і запрошували всіх до хати. Після невеличкої гостини, як правило, відбувалося обдаровування молодих. Своєрідно обдаровувала молодих родина молодої в українців Пряшівщини. Жінки у батьківському домі молодої виготовляли спеціальний *дárник (кúділь)*. Це була ялинка з двома рядами відрізаних гілочок із загостреними кінцями та загостреним верхнім стрижнем. В деяких селах Спишу *дárник* представляв собою жердину з чотирма схрещеними дощечками, на кінцях яких знаходились загострені вертикальні палички [10,с.331].На гілочки, як правило, затикали яблука з грошима, свічки, горіхи. Кожна жінка завішувала на *дárник* свій подарунок для молодої : намисто, полотно, хустини і т.д. Обвішаний *кúділь* несли в дім молодого. Цікаво, що звичай *дárника* поширений в багатьох словацьких областях, але під такою назвою зустрічається лише на словацько-українських етнічних територіях (на-приклад, район Спишу). Відмінність полягала в тому, що в українців *дárник* – подарунок родичів молодої, а в словаків - родичів молодого [12, с.242].

Завершальним етапом весілля у лемків був розподіл весільного короваю і частування ним гостей, а також прощальна промова маршалка (старости), в якій він дякував за гостину та бажав молодим, щоб їх життя протікало в злагоді, щасті і любові.

Розглянувши окремі елементи весільної обрядовості лемків у контактному суміжжі зі словацько-польським оточенням регіону, можна з впевненістю сверджувати, що основна обрядово-ритуальна, етнонаціональна, етико-естетична концепція лемківського весілля є генетично єдиною для етнозвичаєвої традиції всієї етнічної території України. Своєрідністю весілля лемківської етнографічної зони є автентичні назви весільного обрядового хліба (*привіканець, стільник, балець*), збереження групи очисних обрядів, насамперед обрядове вмивання молодих біля води, малохарактерність звичаю комори та ряд інших. Разом з тим наслідком відмінних історичних, політичних та соціальних умов регіону, міжетнічним стикуванням можна вважати наявність певних особливостей лемківського весілля, які простежуються в аналогіях його окремих елементів із весільною обрядовістю західних слов'ян. Так, для всіх регіонів Лемківщини характерний обряд “фальшивої молодої” перед шлюбом і після шлюбу в домі молодої, що зближує лемківське весілля з весіллям поляків і словаків. Стримування від їжі молодої (молодих) під час спільного посаду зустрічається на Закарпатті, а також у західних слов'ян. Як і у лемків, у словаків простежуємо збереження ритуальних танців (платний танець з молодою), подекуди навіть з однаковою назвою; вживання ритуальних весільних страв, властиве також полякам – сиру, меду, весільного печива. Такі аналогії особливо помітні серед українського населення Східної Словаччини і словаків, що проживають на суміжних територіях, наприклад, звичай *дárника* при обдаровуванні молодої. Менше подібних збіжностей зустрічається у весільній обрядовості у лемківсько-польському суміжжі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні – К., 1988. – 189 с.
2. Бугера І. Весілля на Лемківщині – Львів, 1936. – 61 с.
3. Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – Т.IV.-М.,1878.- 482 с.
4. Гривна В. Народні звичаї Заковиці – Пряшів, 1973. – 164 с.
5. З глибини віків: Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини. Склав М.Мушинка. – Пряшів, 1967. – 396 с.
6. Дзіндзьо М. В Розділу на весілля// Наше слово. – Варшава, 1970. - № 36-52, 1971. - № 1-18. – С. 10-12.
7. Іде свадьба здолы. Народне весілля з села Гаврянець //Дружно вперед.-Пряшів,1972.-Р.XXXII.- №2-10.-С.25-27.
8. Красовський І., Солинко Д. Хто ми, лемки...- Львів, 1991. – 48 с.
9. Красовський І. Народне лемківське весілля //Наше життя.- 1995.- №6-8.- С.10-12.
10. Мушинка М. Духовна культура південної Лемківщини.// Збірник наукового товариства ім. Шевченка. – Т.206 . – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1988. – Т. 2. – С.314- 336.
11. Сивицький М. Духовна культура північної Лемківщини // Збірник наукового товариства ім.Шевченка. – Т.206.=Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1988.-Т.2.- С.137-157.
12. Komorowsky J. Tradična svadba v Slovanov. – Bratislava, 1976. – 308 s.
13. Slovenské svadby. Zostavil M. Leščák. – Bratislava, 1996. – 307 s.
14. Fischer F. Lud polski. – Lwow, 1926. – 235 s.